

Jan Dominik Bogataj

Origenova »λόγων ἀρχαίων συγγράμματα« od Aleksandrije do Cezareje: grštvo in krščanstvo na polju zapisanega znanja

UVOD

Osebnost Origena (Aleksandrija, ok. 185–Tir, ok. 253) je ključno povezana s knjigami in s knjižnicami. Njegova življenjska zgodba pripoveduje o globoki povezanosti človeka s knjigo, o neugasljivi sli po znanju, o začetkih srečevanja prodirajočega krščanstva z antično grško kulturo, in sicer najbolj ravno na področju knjig in knjižnic. V pričujoči raziskavi bomo skušali prikazati Origenov odnos do knjig in knjižnic ter očrtati njegovo pojmovanje (ne) skladnosti krščanstva z grško literaturo in izobrazbo. Navedena perspektiva nam bo odkrila Origena v novi luči glede na kompleksen odnos med grštvom in krščanstvom, med grško *paideio* ter zametki krščanskega poučevanja in šolstva.

Analiza dostopnih biografskih virov o Origenu¹ – *Historia ecclesiastica* (HE) Evzebija Cezarejskega (celotna 6. knjiga); *Zahvalni govor* (Panegirik) Gregorija Tavmaturga, Hieronimovi biografiji iz zbirke *De viris illustribus* (54; 62) ter *Epistula* 33. – pod vidikom njegovega odnosa do knjig oz. knjižnic, bolje rečeno do zapisanega antičnega in krščanskega znanja, bo podala manj znan pogled na tega vélikega antičnega učenjaka. V raziskavo pa bomo vključili tudi relativno novo odkritje na področju origenističnih študij: 29 Origenovih pridig k psalmom, ki so bile leta 2012 odkrite v Bavarski državni knjižnici (*Codex Monacensis Graecus* 314).² Podrobno proučevanje le-teh je med

¹ Quasten, *Patrologia*, 314.

² Marina Molin Pradel je aprila leta 2012 med pregledovanjem kataloga grških rokopisov odkrila 29 pridig iz 12. stoletja. Dotlej je bilo v katalogu zabeleženo, da so to le štiri pridige k psalmu 36. Te so ustrezale Rufinovemu prevodu Origenovih pridig v latinščino, medtem ko je bil grški izvirnik ohranjen le v nekaterih fragmentih znotraj *katén* k psalmom. Odkrila je, da so tudi druge pridige nastopale v *katénah* pod Origenovim imenom. Lorenzo Perrone z bolonjske

patrologi še v povojih, zato bo tudi pričujoči prispevek lahko samo deloma osvetlil Origenov odnos do knjig, zapisanega znanja in njegovo percepcijo odnosa med klasičnim grštvom in porajajočim se krščanstvom.

Raziskovalci zgodovine knjig se strinjajo, da je ravno antično obdobje s tega stališča najmanj raziskano. Težava nastopi že na terminološki ravni, ko skušamo z današnjega gledišča definirati, kaj pomenita *knjiga* in *knjižnica*.³ V tem obdobju smo priče prehodu od zvitkov in papirusa do kodeksov in pergamenta, k čemur je odločilno prispevala ravno distribucija krščanskih besedil; posebno mesto imajo Origen, Pamfil in Evzebij Cezarejski, ki so pomembni za knjižnico v Cezareji. Raziskava torej začetuje razvoj Origenovega pojmovanja knjige v širšem okolju konfrontacije grštva in krščanstva.

EVZEBIJEVO POJMOVANJE KNJIGE IN KNJIŽNICE V DELU *HISTORIA ECCLESIASTICA (HE)*

Natančnih podatkov o tem, kakšno knjižnico je Origen posedoval in do katerih knjig je imel dostop, ni veliko. S pomočjo Origenovih lastnih del, Evzebijevega dela *Historia ecclesiastica* ter drugih virov pa je mogoče v določeni meri rekonstruirati korpus Origenovih knjižnih virov in njegov pogled na knjigo in knjižnice. Rekonstrukcija na podlagi različnih virov in vplivov na njegova dela omogoča precej natančen pregled besedil, do katerih je imel dostop.⁴ Težavnejše je raziskovanje Origenovega osebnega pojmovanja knjige, knjižnice in izobraževanja, ki bi nam razkrilo njegov pogled na soočenje grštva in krščanstva.

Origen, Pamfil in Evzebij Cezarejski so živeli v času, ki je s stališča razvoja knjižnic in znanosti prelomno. Razvoj knjig in knjižnic je omogočil najprej Origenu, potem tudi Evzebiju, da sta lahko ustvarila svoja kolosalna dela: *Heksaplo*, *Kroniko*, itd. ... Origen kot začetnik resne eksegeze in biblični komentator dolguje veliko svojih dosežkov ravno vedno večji dostopnosti knjig. Evzebij pa je s svojim zgodovinskim pristopom, ki je temeljil na knjigah in virih, kar je že prej z vzpostavitvijo knjižnice v Cezareji omogočil Origen, korenito preoblikoval metode antične historiografije.

---

univerze je po transkripciji in analizi tekstov z gotovostjo potrdil, da je so besedila Origenova ter da skrivajo bogato, do tedaj še nepoznano vsebino. Glej Perrone, »Origenes rediuiius«; »Rediscovering Origen Today«; »Riscoprire Origene oggi«; »Origenes alt und neu«; »La mia gloria è la mia lingua«.

3 Grafton, *Christianity and the Transformation of the Book*, 10. Podobno mnenje zagovarjata tudi uveljavljena zgodovinarja knjige Roger Chartier in Robert Darnton.

4 Glej Carriker, *The Library of Eusebius of Caesarea*; Heine, *Origen: Scholarship in the Service of the Church*; Grafton, *Christianity and the Transformation of the Book*; Knauber, »Das Anliegen der Schule des Origenes zu Cäsarea«.

1. Semantično polje zapisanega znanja v HE

Če želimo definirati Origenov odnos do zapisanega znanja, je treba spričo raznovrstnega besedišča, ki opisuje knjige, najprej osvetliti nekaj ključnih grških izrazov za knjigo oz. druge oblike zapisanega znanja. Omejili se bomo na Evzebijev delo *Historia ecclesiastica* z začetka 4. stoletja – s posebnim poudarkom na 6. knjigi, ki govori o Origenu – ter skušali najti ključne pojme, v katerih se odraža prepletanje poganskega grštva in krščanstva.

Značilen grški izraz za knjigo je βιβλος, ki se v HE pojavi (le) 17-krat, od tega v 6. knjigi šestkrat; pomanjševalnica βιβλίον se pojavi 38-krat, v 6. knjigi trikrat. Grška beseda βιβλος dejansko pomeni knjigo oz. zvitok, medtem ko βιβλίον bolj meri na popisni material. Origen dejansko omenja knjige (τὰς βίβλους) Simahovih komentarjev Svetega pisma, ki jih je dobil do neke Julijane (HE 6.17). Omeni tudi, da je uporabljal Keremonove knjige (HE 6.19.8); govori o kanoničnih knjigah Svetega pisma (τὰς ἐνδιαθήκους βίβλους) (HE 6.25.1 in 6.25.2); omeni tudi neko knjigo (βιβλίον τινὰ) heretikon elkezitov (HE 6.38). Evzebij omeni tudi mnenje o Serapionovi knjigi (τοῦ βιβλίου γνώμην) (HE 6.12.2), novozavezne svetopisemske knjige (βιβλίους) (HE 6.14.5) ter grške knjige (βιβλία ... Ἑλλήνων; HE 6.19.14).

Isti besedni koren ima izraz βιβλιοθήκη, ki se v HE pojavi petkrat, v 6. knjigi samo dvakrat. Enkrat označuje knjižnico v Jeruzalemu (HE 6.20.1), drugič pa se nanaša na knjižnico v Cezareji, katere začetnik je bil Origen, čigar knjige so predstavljale temelj za nadaljnji razvoj knjižnice pod Pamfilom in nasledniki:

τῆς συναχθείσης αὐτῷ τῶν τε Ὠριγένους καὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων βιβλιοθήκης τοὺς πίνακας παρεθέμην, ἐξ ὧν ὅτω φίλον, πάρεστιν ἐντελέστατα τῶν Ὠριγένους πόνων τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα διαγνῶναι. (HE 6.32.3)

Na voljo je knjižnični katalog del Origena in drugih cerkvenih piscev. Kdorkoli izmed vas želi, lahko iz njega spozna ohranjena Origenova dela.

Izraz γραφή najdemo v delu kar 900-krat, od tega v 6. knjigi 33-krat. Je najbolj splošen izraz za pisanje; za to, kar je napisano; tudi za Pismo (Sveto pismo), npr. τῶν θεῶν γραφῶν (HE 6.3.9), tudi Mt 21.42. Izraz συγγραφή se v HE pojavi 19-krat, od tega v 6. knjigi trikrat. Sam izraz pomeni že bolj specifično spis, knjigo, posebej zgodovinsko ali leposlovno; iz njega pa izhaja tudi izraz za pisarja: συγγραφεύς. Ta pomen se tudi največkrat pojavi pri Evzebiju.

Izraz γράμμα srečamo v HE 62-krat, od tega osemkrat v 6. knjigi. Njegov pomen je povezan predvsem s pismom, npr. τὰ γράμματα ἀπέστειλα (HE 6.11.6), τὰ ἐγκύκλια γράμματα (HE 6.18.4) ... Izraz σύγγραμμα/συγγράμματα se v HE pojavi 75-krat, večkrat kot v vseh drugih pomembnih antičnih delih.⁵

5 Zajet je korpus antični del, ki so del zbirke *Perseus Digital Library*, dostopne na spletnem naslovu: <http://www.perseus.tufts.edu>; na to spletno stran se naslanjamo tudi pri statistiki.

Poleg Atenaja (*Deipnosophistae*; 52-krat) in Diogena Laertskega (*Življenja in misli znamenitih filozofov*; 51-krat), je Evzebij Cezarejski edini antični avtor, ki navedeni pojem uporablja resnično pogosto. Ker z njim označi prvotno Origenovo knjižnico antične literature, ki jo ob začetku poučevanja krščanstva razda – kar bo postalo ključno za razumevanje njegovega odnosa do knjige in knjižnice – bomo skušali pomen pojma poglobiti in razjasniti.

2. Pojem σύγγραμμα

S semantično analizo pojma v 6. knjigi *HE* bomo skušali nakazati, kaj za Evzebija ta pojem pomeni, v kakšnih kontekstih in pomenih ga uporablja. Prvič se v 6. knjigi pojavi v našem izhodiščnem kontekstu, ko opisuje knjige oz. dela antičnih filozofov oz. piscev: ὅσαπερ ἦν αὐτῷ πρότερον λόγων ἀρχαίων συγγράμματα φιλοκάλως ἐσπουδασμένα, μεταδούς (*HE* 6.3.9). Drugič je uporabljen kot oznaka prve knjige dela *Stromata* Klemena Aleksandrijskega: κατὰ τὸ πρῶτον σύγγραμμα χρονικὴν ἐκθέμενος γραφήν (*HE* 6.6). Tretjič se pojavi v 13. poglavju, ko Evzebij z njim označi Klementov spis *O pashi*: αὐτοῦ λόγος τὸ τε Περὶ τοῦ πάσχα σύγγραμμα (*HE* 6.13.3).

V 19. poglavju pojem najdemo kar šestkrat. Najprej označuje spise grških filozofov, kjer naj bi bil pogosto omenjen tudi Origen: ὧν ἐν συγγράμμασιν πολλὴν μνήμην εὐρομεν τοῦ ἀνδρός (*HE* 6.19.1). Nato pomeni spise Porfirija: Πορφύριος συγγράμματα καθήμων ἐνστησάμενος (*HE* 6.19.2). Nato označuje spise, ki jih je Origen zapustil in po katerih je postal znan: δι' ὧν καταέλοιπεν συγγραμμάτων εὐδοκιοῦντος (*HE* 6.19.5). Nadalje pojem zopet označuje spise filozofov, katerim se je posvečal: τῶν ἐν τοῖς Πυθαγορείοις ἐλλογίμων ἀνδρῶν ὠμίλει συγγράμμασιν (*HE* 6.19.8). Malce drugačen pomenski odtenek ima beseda v naslednjem odstavku, ko zopet (cf. *HE* 6.6) pomeni (tretjo) knjigo kot del večjega Porfirijevega dela *Adversus Christianos*: Ταῦτα τῷ Πορφυρίῳ κατὰ τὸ τρίτον σύγγραμμα τῶν γραφέντων αὐτῷ κατὰ Χριστιανῶν εἴρηται (*HE* 6.19.9). Zadnjič v tem poglavju beseda označuje spise Amonija Sakasa, bolj v splošnem pomenu (cf. *HE* 6.19.5): δι' ὧν κατέλιπε συγγραμμάτων παρὰ τοῖς πλείστοις εὐδοκιοῦντο (*HE* 6.19.10).

V nadaljevanju izraz označuje spise škofa Berila, v nasprotju z njegovimi pismi: Τούτων Βήρυλλος σὺν ἐπιστολαῖς καὶ συγγραμμάτων διαφόρους φιλοκαλίας καταέλοιπεν (*HE* 6.20.2). Dvakrat ga najdemo tudi v 22. poglavju, ko najprej označuje spis Hipolita *O pashi*: τὸ Περὶ τοῦ πάσχα πεποιήται σύγγραμμα (*HE* 6.22.1) in nato še druge njegove spise: τῶν δὲ λοιπῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα ἐστὶν τάδε (*HE* 6.22.2). Nadalje Evzebij uporabi izraz συγγράμματα, ko govori o Origenovem spisu o razlagi prvega psalma: Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τῷ προειρημένῳ τίθησι συγγράμματι (*HE* 6.25.3), v 28. poglavju pa v zvezi z Origenovim spisom *O mučeništvu*: Ὁριγένης τὸν Περὶ μαρτυρίου συντάττει, Ἀμβροσίῳ καὶ Πρωτοκλήτῳ πρεσβυτέρῳ τῆς ἐν

Kaisarija parokijas ἀναθεις τὸ σύγγραμμα (HE 6.28). Evzebij poroča, da je Origen začel z s komentarjem *Visoke pesmi* in nadaljeval z njim, vse do petega spisa oz. knjige: καὶ πρόεισιν γε αὐτόθι μέχρι τοῦ πέμπτου συγγράμματος (HE 6.32.2). Zadnjič je izraz σύγγραμμα v 6. knjigi uporabljen za vsakega izmed osmih spisov/knjig, ki so del izgubljenega Origenovega dela *Logos Alēthēs* (*Resnična beseda*), ki ga je napisal proti Celzu: Ἐν τοῦ τῷ καὶ τὰ πρὸς τὸν ἐπιγεγραμμένον καθ ἡμῶν Κέλσου τοῦ Ἐπικουρείου Ἀληθῆ λόγον ὀκτώ τὸν ἀριθμὸν συγγράμματα συντάττει (HE 6.36.2).

ORIGENOVA VZGOJA IN ODNOS DO ZAPISANEGA ZNANJA V ALEKSANDRIJI

Na žalost je veliko virov, ki so opisovali Origenovo življenje, izgubljenih; npr. več kot sto njegovih osebnih pisem, razen dveh in še nekaj fragmentov.⁶ Toda vseeno lahko do določene mere skušamo ugotoviti potek Origenovega življenja, ki je bilo že od rojstva v Aleksandriji močno zaznamovano s knjigami in (zapisanim) znanjem. Evzebij je imel dostop do Origenove korespondence, zato ima njegovo delo precejšnjo zgodovinsko relevantnost. Podroben pregled šeste knjige HE pod vidikom Origenovega odnosa do knjig, knjižnic, vzgoje in izobraževanja nam bo razkril njegov globlji odnos do znanja nasploh.

Evzebij Origenovo življenje opisuje kronološko. Tako v drugem poglavju srečamo očeta Leonida, ki je Origena že od otroštva skrbno uvajal v študij Svetega pisma, vere in tudi v klasično izobrazbo (πρὸς τῆ τῶν ἐγκυκλίῳν παιδείᾳ; HE 6.2.7). »Pred uvajanjem v grško znanje (πρὸ τῆς τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων) ga je vzgajal v svetih naukih (τοῖς ἱεροῖς παιδεύμασιν; HE 6.2.8)«,⁷ vendar pa Evzebij zapiše tudi, da ga je »oče uvedel v vse, kar se Grki učijo« (HE 6.2.15) in da se je po očetovi smrti (l. 202) goreče predajal študiju teh gramatikalnih vsebin: bil je γραμματικός in se je s tem deloma celo preživljal.

Že z osemnajstimi leti je postal vodja katehetske šole v Aleksandriji. Evzebij piše, da je kmalu uvidel, da je »učenje gramatične znanosti (τὴν τῶν γραμματικῶν λόγων διδασκαλίαν) nezdružljivo s poučevanjem božanskih nauk« (HE 6.3.8)⁸ in je zato s tem prekinil, ker je to dojemal kot nekoristno in nasprotno krščanskemu nauku. Nato srečamo pomenljiv odlomek, ki opisuje za mladega Origena ključni dogodek, ko je radikalno odložil vse, kar bi ga odvracalo od pristnega filozofskega življenja, tj. življenja v askezi in kontemplaciji. Origen se odreče spisom klasikov, tudi filozofov, ki jih je poprej

6 Trigg, *Origen*, 3. Henry Crouzel povzema P. Nautina, ko pravi, da je ohranjeni sedem Origenovih pisem; od teh sta le dve ohranjeni v celoti (pismo Seksta Julija Afričana Origenu in njegov odgovor ter pismo Gregoriju Tavmaturgu); *SCh* 148, 80-82.

7 Ἐξ ἅπαντος γοῦν αὐτὸν πρὸ τῆς τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων μελέτης ἐνήγγεν τοῖς ἱεροῖς ἐνασκεῖσθαι παιδεύμασιν (HE 6.2.8).

8 Ἀσύμφωνον ἡγησάμενος τὴν τῶν γραμματικῶν λόγων διδασκαλίαν τῆ πρὸς τὰ θεῖα παιδεύματα ἀσκήσει (HE 6.3.8).

zbiral in číslal, ter se povsem posveti študiju Svetega pisma. To pomeni prvi odmik o klasičnega antičnega znanja.

Εἶτα λογισμῶ καθήκοντι, ὡς ἂν μὴ γένοιτο τῆς παρ' ἐτέρων ἐπικουρίας ἐνδεής, ὅσαπερ ἦν αὐτῶ πρότερον λόγων ἀρχαίων συγγράμματα φιλοκάλως ἐσπουδασμένα, μεταδούς, ὑπὸ τοῦ ταῦτα ἐωνημένου φερομένοις αὐτῶ τέτταρσιν ὀβολοῖς τῆς ἡμέρας ἤρκειτο. Πλείστοις τε ἔτεσιν τοῦτον φιλοσοφῶν διετέλει τὸν τρόπον, πάσας ὕλας νεωτερικῶν ἐπιθυμιῶν ἑαυτοῦ περιαιρούμενος, καὶ διὰ πάσης μὲν ἡμέρας οὐ σμικροῦς ἀσκήσεως καμάτους ἀναπιμπλῶν, καὶ τῆς νυκτὸς δὲ τὸν πλείονα χρόνον ταῖς τῶν θείων γραφῶν ἑαυτὸν ἀνατιθεὶς μελέταις, βίω τε ὡς ἐνὶ μάλιστα ἐγκαρτερῶν φιλοσοφωτάτῳ, τοτὲ μὲν τοῖς ἐν ἀσιτίαις γυμνασίοις, τοτὲ δὲ μεμετρημένοις τοῖς κατὰ τὸν ὕπνον καιροῖς, οὐ μεταλαμβάνειν οὐδ' ὄλως ἐπὶ στρωμνῆς, ἀλλ' ἐπὶ τοῦδαφος διὰ σπουδῆς ἐποιεῖτο. (HE 6.3.9).

Nato je Origen iz primernih razlogov, da ne bi potreboval pomoči drugih, razdelil vse *spise besed starih* (λόγων ἀρχαίων συγγράμματα), ki jih je prej rad prepisoval; bil je zadovoljen s prejemanjem štirih obolov dnevno od tistega, ki jih je kupil. Več let je živel filozofsko na ta način, da je odstranjeval svoje mladostniške strasti, cele dneve je izvrševal ne majhne asketske vaje, ponoči pa se je ves čas posvečal študiju božanskih Pisem. Tako se je posvečal najbolj filozofskemu življenju; včasih z vajami v postu, včasih z omejevanjem časa spanja. V svoji gorečnosti ni nikoli spal na postelji, temveč na tleh.

Evzebij piše, da je imel Origen tako zagnanost in željo po preučevanju Božjih besed, da se je naučil hebrejščine in začel zbirati izvirna hebrejska biblična besedila, ki so jih imeli Judje. Začel je tudi preiskovati in primerjati to besedilo s *Septuaginto* in z drugimi prevodi ter odkril določene razlike (HE 6.16.1). To ga je privedlo do tega, da je ustvaril znamenito *Heksaplo*, izdajo svetopisemskih besedil v hebrejščini, transliteraciji hebrejskega besedila v grščino in štirih grških različicah:⁹ »Ko je zbral vse te, jih je razdelil na vrstice, eno po eno, vzporedno ob hebrejskem besedilu... Obenem pa je ločeno pripravil tudi *Tetraplo* (Akvilov, Simahov in Teodotionov prevod ter *Septuaginto*).« (HE 6.16.4)

Kasneje Evzebij opisuje tudi, da si je Origen pridobil odlične sloves in so se okrog njega zbirali celo številni krivoverci in poganski filozofi. Pridobljeno znanje je posredoval naprej: »Poučeval jih je ne samo v božanskih znanjih,

9 Malo pred letom 240 Origen pripravi to kolosalno delo, ki je bilo sestavljeno iz šestih verzij svetopisemskega besedila: 1) hebrejsko besedilo, 2) *Secunda* (hebrejsko besedilo, transliterirano v grški alfabet), 3) grški prevod Akvila iz Sinope, 4) grški prevod Simaha Ebionita, 5) recenzirano besedilo *Septuaginte*, ki mu je dodal tekstnokritična znamenja – asteriske in obelose, 6) grški prevod Teodotona. Za ozadje povezave med aleksandrijsko knjižnico in (grškim) prevajanjem Svetega pisma glej Collins, *The Library in Alexandria*.

temveč tudi v vprašanih svetne filozofije.« (HE 6.18.2) Nato opiše njegov klasični študijski program za nadarjene: »Poučeval jih je tudi v filozofskih disciplinah – v geometriji, aritmetiki in drugih pripravljivih vedah – nato pa so šli k filozofskim sistemom in Origen je razlagal njihove spise (συγγράμματα; HE 6.18.3). Ni se torej povsem ločil od klasične poganske izobrazbe. Manj nadarjene je poučeval v splošnih vzgojnih predmetih, ki pa jih je imel prav tako za pomoč pri razumevanju svetih knjig. V ta namen je tudi zase menil, da je nujno biti izveden v svetnih in filozofskih znanjih (HE 6.18.4). »Vedno je študiral Platona in se ukvarjal s spisi (συγγράμμασιν) Numenija, Kronija, Apolofana, Longina, Moderata in Nikomaha ter slavnih Pitagorejcev. Uporabljal je knjige (ταῖς βίβλους) Hajremona Stoika in Kornuta. Preko tega se je seznanil z figurativno interpretacijo grških skrivnosti in je to prenesel na judovske spise (γραφαίς).« (HE 6.19.8) Evzebij spregovori o Origenu kot o pravem filozofu, saj je prej nosil običajno obleko, ki pa jo je odložil in si nadel filozofski plašč ter goreče, brez prestanka, nadaljeval s študijem grških knjig (βιβλία τε Ἑλλήνων; HE 6.19.14).

To zanimivo sobivanje zgodnjega krščanstva v Aleksandriji, močno zaznamovanega z judovstvom, ter klasične grške izobrazbe je že v 2. stoletju botrovalo nastanku krščanske literature – *Petrova kerigma* (ali: *oznanilo*), *Hebrejski evangelij*, *Egipčanski evangelij* –, kar je močno vplivalo na Klementa Aleksandrijskega in tudi na Origena. Za razumevanje Origenove razcepljenosti med poganskim grštvom in krščanstvom, ki je vodila k sistematični uporabi klasičnega znanja pri krščanski razlagi Svetega pisma, je verjetno ključna zgodnja krščanska literatura 2. stoletja, ki jo je Origen v aleksandrijskem obdobju poznal. Analiza Origenovih tekstov pokaže, da je navajal *Prvo Klementovo pismo*, *Barnabovo pismo*, *Hermovega Pastirja*, *O Božjem učlovečenju* Melitona Sardskega, *Pavlova dela*, *Evangelij Hebrejcev*, *Jožefovo molitev*, *Sekstove sentence* in *Petrovo oznanilo*.¹⁰ Poleg tega Origen navaja tudi gnostika Herakleona.

Virov o »knjižnici« te zgodnje krščanske katehetske šole ni, vendar poznamo vsaj obrise načinov in tematik poučevanja. Krščanska šola je v Aleksandriji obstajala že v prvi polovici 2. stoletja, kot se danes strinjajo zgodovinarji, ki se ukvarjajo z začetki aleksandrijskega krščanstva.¹¹ Evzebij omenja Pantena (HE 5.10.1-4), ki naj bi bil prvi učitelj, vendar je imel gotovo že predhodnike; npr. Bazilida in njegovega sina Izidorja; Valentina in druge.¹² Te prvotne (filozofske) šole, ki so se oblikovale okrog učitelja na njegovem

10 Heine, *Origen*, 34-46.

11 Chadwick, *Alexandrian Christianity*, 172-174; MacLeod, *The Library of Alexandria*, 128; Grafton, *Christianity and the Transformation of the Book*, 70; Fairweather, *Origen and Greek Patristic Theology*, 12; cf. tudi: Attila, *Ecclesia alexandrina*; Rankin, *From Clement to Origen*. Posebej poglobljeno je tematika zgodovinske utemeljenosti te šole v odnosu do judovstva predstavljena v: Van den Hoek, »The 'Catechetical' School of Early Christian Alexandria and Its Philonic Heritage«.

12 Heine, *Origen*, 48-57.

domu in so bile močno utemeljene na besedilih – ti. »besedilne skupnosti« – so delovale na principu sintonije med besedili (bibličnimi, klasičnimi, krščanskimi) ter učiteljevo razlago in naukom.¹³ Kot γραμματικός je Origen besedila razlagal na klasičen način v štirih stopnjah: »1) kritično ovrednotenje avtorstva, 2) branje, recitiranje in pomnjenje besedila, 3) razlaga neobičajnih besed, gramatikalnih oblik, etimologije in vsebine besedila, 4) sodba oz. moralni nauk besedila.«¹⁴

Ko pa Origen proda svojo knjižnico grške literature (cf. *HE* 6.3.9), se usmeri k pripravi na krst, na krščansko mistagogijo, katehumenat. Takrat postanejo njegovo osrednje »orodje« biblična besedila. Kasnejša delitev šole zaradi naraščajočega števila učencev na *osnovno* uvajanje v krščanstvo, kar je prevzel učenec Heraklas, in *nadaljevalno*, kjer je Origen nadarjene učence uvajal v študij in eksegezo Svetega pisma (cf. *HE* 6.15), je privedla do razmaha Origenovega znanstvenega udejstvovanja na področju bibličnih besedil. To je pomenilo tudi nov zagon za zbiranje, urejanje, prepisovanje bibličnih besedil kot tudi za produkcijo lastnega znanstvenega aparata (cf. *Heksapla*), komentarjev, dela *O počelih*, itd. Na tem mestu lahko rečemo, da je bila tudi njegova šola, ki ni bila del institucionalne cerkvene strukture, formalno dokaj vzporedna ostalih klasičnim filozofskim šolam, od katerih pa se je razlikovala po vsebini.

ORIGEN OSNUJE KNJIŽNICO IN ŠOLO V CEZAREJI

Druga velika prelomnica je Origenova selitev (zaradi spora s škofom Demetrijem in njegovim naslednikom Heraklom iz Aleksandrije) v Cezarejo, kjer sta ga okoli leta 232 sprejela škofa Teoktist in Aleksander Jeruzalemski. Že zelo kmalu je tam ustanovil krščansko šolo za izobražene pogane, da bi se na bolj poglobljen način srečali s Svetim pismom in krščanstvom. K šoli je sodila tudi knjižnica, ki je postala prva krščanska knjižnica na taki ravni. Ob Origenovem prihodu je sicer v Cezareji že obstajala manjša cerkvena oz. škofijska knjižnica, ki je služila predvsem liturgičnim namenom. Z Origenom pa se je začela opazno širiti in je kasneje premogla več kot 30.000 rokopisov. Knjižnica je postala središče za krščanskega izobraževanja; tam so študirali Gregorij Nazianski, Bazilij Veliki, Hieronim, morda celo Hilarij iz Poitiersa in drugi.¹⁵ Škodo je utrpela že med Dioklecijanovimi preganjanji, dokončno uničenje pa doživela l. 638, ko so Cezarejo zasedli Saraceni.¹⁶

Origenovo bibliofilstvo ima vzporednice v takratnih filozofskih šolah, saj

¹³ Snyder, *Teachers and Texts in the Ancient World*, 10.

¹⁴ Heine, *Origen*, 61.

¹⁵ Carriker, *The Library of Eusebius of Caesarea*, 26.

¹⁶ Za podrobno predstavitev knjižnice v Cezareji glej: Carriker, *The Library of Eusebius of Caesarea*. Za razumevanje širšega konteksta Cezareje Maritime je pomembno delo: Raban in Holum, *Caesarea Maritima*.

so njegovo zbirateljstvo materialno omogočali različni zaščitniki in donatorji; po njihovi zaslugi je lahko vsebinsko zajemala res širok spekter znanja in kulture tistega časa. Arheoloških pričevanj o vsebini knjižnice ni, jo pa lahko rekonstruiramo iz Origenovih del.¹⁷ Preko različnih potovanj¹⁸ in poznanstev je že v Aleksandriji, potem pa tudi v Cezareji, desetletja načrtno zbiral knjige iz različnih virov. V grobem je bila njegova knjižnica sestavljena iz treh delov: judovske in krščanske knjige; (sodobna) filozofska dela ter nekaj strokovnih, predvsem zgodovinskih knjig.

Središče oz. jedro knjižnice so bila svetopisemska besedila. T. i. *pandekte* (celotno besedilo Svetega pisma v eni knjigi) so bile v 3. stoletju še zelo redke in kodeksna vezava še ni bila dosti razvita, zato je verjetno, da je imel Origen svetopisemska besedila v več delih. Prav njegovo zanimanje za tekstno kritiko in psevdopigrafijo ga je gnalo, da je zbiral in proučeval različne (eksotične) kopije svetopisemskega besedila. Ob tem je imel v knjižnici tudi literaturo za svetopisemsko interpretacijo; tako judovske (cf. Filon Aleksandrijski, Aristobul) kot tudi krščanske avtorje (Bazilid, Herakleon, Hipolit). Pomembna skupina so tudi judovski in krščanski avtorji (Ignacij Antiohijski, Irenej Lyonski, Meliton Sardski, Klemen Aleksandrijski). Med zgodovinskimi viri, pomembnimi za preučevanje Svetega pisma, se pojavljajo Jožef Flavij, Filon iz Biblosa, Hajremon, Aleksander Polihistor in drugi. Pomemben del knjižnice pa so predstavljala tudi klasična dela grških filozofov. Nasploh je vprašanje vloge grške poganske filozofije in literature ključno za razumevanje Origenovega odnosa do knjig.

ŠTUDIJ GRŠKE IN KRŠČANSKE LITERATURE V CEZAREJI: DISKURZ Z GREGORIJEM TAVMATURGOM

Žal nimamo točnih podatkov o kurikulu Origenove šole¹⁹ v Aleksandriji, nam pa to deloma razkriva delo *Zahvalni govor* Gregorija Tavmaturga (ok. 213 – ok. 270), ki ga je ob zaključku svojega študija okrog leta 239 v Cezareji namenil svojemu učitelju Origenu. Delo je tudi prvi poskus biografije znotraj krščanske literature in govori o življenju Origena, predvsem pa o njegovih pedagoških metodah in pristopih. Med strokovnjaki velja konsenz, da je Origen v Cezareji poučeval na dokaj podoben način kot v Aleksandriji, zato lahko Tavmaturgovo delo apliciramo tudi na šolo v Aleksandriji.²⁰ Gregorij Tavmaturg opisuje, da je

17 Grafton, *Christianity and the Transformation of the Book*, 56. Na to raziskavo se sklicujemo tudi pri navajanju vsebinskega dela Origenove knjižnice v Cezareji v naslednjem odstavku (strani 57-66).

18 Zabeležena imamo njegova potovanja; 215-217 (Rim), 231-231 (Antiohija), 232 (Cezareja v Kapadokiji), 233 in 245 (Atene) in okoli 240 (Bostra, Rimska Arabija).

19 Knauber, »Das Anliegen der Schule des Origenes zu Cäsarea«, 182-203.

20 Heine, *Origen*, 63.

Origen spodbujal k študiju filozofije vseh starih antičnih avtorjev, ἀναλεγομένους τῶν ἀρχαίων πάντα ὅσα καὶ φιλοσόφων καὶ ὑμνωδῶν ἐστὶ γράμματα πάση (*Zahvalni govor* 12.8). Ni zavračal ničesar, prepovedal je le študij besedil ateistov (epikurejcev), ki so zapustili skupno človeško prepričanje in trdili, da ni ne Boga ne Previdnosti: πλὴν ὅσα τῶν ἀθέων εἶη, ὅσοι ἐκκλυσισθέντες ὄμου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐννοιῶν, οὐκ εἶναι θεὸν ἢ Πρόνοιαν λέγουσι (*Zahvalni govor* 12.10–11). Razen tega pogoja je Origen torej spodbujal k dialogu z vsemi filozofskimi šolami oz. teorijami; πάντων δὲ ἀκούοντας (*Zahvalni govor* 12.12). Gregorijev vzvišeni slog poslovilnega oz. zahvalnega govora v čast Origenu je sicer navzoč, a skozi besedilo se razkriva velika Origenova intelektualna širina, h kateri je svoje učence spodbujal in vabil. Pretresljiva je izredna podobnost besed z besedami Evzebijja, ko opisuje, kako je Origen razdal vso svojo knjižnico grške literature (cf. *HE* 6.3.9). Iz tega lahko sklepamo, da je po začetni radikalnosti Origen skozi dolga leta študija in poučevanja prišel do zrele modrosti in svoje učence učil v duhu, ki je bil popolnoma nasproten njegovim mladostnim prepričanjem. Obenem pa je jasno, da Origen postavlja na vrh izobrazbe teologijo, zlasti eksegezo Svetega pisma.

To njegovo stališče izraža tudi pismo, tesno povezano s prej omenjenim Tavmaturgovim *Zahvalnim govorom*, ki ga je Origen napisal kot odgovor oz. kritiko. Nagovarja Gregorija, ki je izobražen pravnik in filozof, da je potrebno iz grške filozofije vzeti (zgolj) tiste stvari, ki so potencialno koristne za krščanstvo, za interpretacijo Svetega pisma (ἢ τῶν ἱερῶν γραφῶν διήγησις; *Ep. ad Gregorium* 1). Geometrija, astronomija, glasba, gramatika, retorika so *ancillae philosophiae*, filozofija pa dekla krščanstvu. Origen ta pogled argumentira s tem, da poda znamenito podobo »izposojenega« bogastva Izraelcev ob izhodu iz Egipta, kar naj bi simboliziralo filozofijo. Doda pa, da je bilo to srebro in zlato uporabljeno za bogočastje, npr. za skrinjo zaveze. Podobno naj bi torej tudi klasične grške znanosti služile krščanstvu; kot potrebne, a z zelo jasnim mestom v službi Boga, Svetemu pismu. Kajti pravo zlato je, kot pravi Origen, služilo tudi za oblikovanje malikov, zlatega teleta. Svetne znanosti (τὰ τοῦ κόσμου μαθήματα; οἱ ἀπὸ τινος Ἑλληνικῆς ἐντροχειᾶς αἰρετικά γεννήσαντες νοήματα; *Ep. ad Gregorium* 2) lahko predstavljajo tudi nevarnost in vodijo v greh. Origen Tavmaturgu svetuje predvsem študij Svetega pisma (ἢ τῶν θείων ἀνάγνωσις; *Ep. ad Gregorium* 3), da ne bi le iskal in trkal, ampak tudi vstopil skozi vrata spoznanja (Boga).

HIERONIM O ORIGENU IN KNJIGAH: *DE VIRIS ILLUSTRIBUS* IN *EPISTULA XXXIII. AD PAULAM*

Za razumevanje Origenovega odnosa do knjig in izobraževanja je pomembno tudi Hieronimovo delo *De viris illustribus*, kjer v poglavju 54, posvečenem Origenu, spregovori o njegovem življenju in o njegovi vnemi za proučevanje

Svetega pisma. Na začetku zanimivo omeni, da je bil Origen pri sedemnajstih letih, ob očetovi mučeniški smrti, prepuščen življenju v revščini, ker naj bi mu zaradi vere v Kristusa zaplenili vse premoženje:

Origenes, qui et Adamantius, decimo Severi Pertinacis anno adversum Christianos persecutione commota, a Leonide Patre, Christi martyrio coronato, cum sex fratribus et matre vidua, *pauper relinquitur*, annos natus circiter decem et septem. *Rem enim familiarem ob confessionem Christi fiscus occupaverat.* (*De vir ill.* 54)

Ko je bil Origen, (imenovan) tudi Adamant, star okrog sedemnajst let, v desetem letu (vladanja) Severija Pertinaksa, ko se je dvignilo preganjanje zopet kristjane, med katerim je njegov oče Leonid prejel krono mučeništva za Kristusa, je ostal v revščini z šestimi brati in materjo vdovo. Njihovo družinsko premoženje so namreč zaradi pričevanja za Kristusa zaplenili.

Ta dogodek je Origena močno zaznamoval in verjetno tudi prispeval k temu, da je kmalu zatem, kot opisuje Evzebij, tudi sam prodal svojo knjižnico in začel živeti kot radikalen krščanski učitelj. Hieronim verjetno govori o skupnem domačem premoženju družine, medtem ko je Origen vseeno še imel nekaj knjig oz. si jih je v času nadaljnjega izobraževanja pridobil.

Nadalje Hieronim izpostavlja Origenovo izjemno predanost študiju Svetega pisma. Opisuje Origenovo delo *Heksapla* in druga dela ter tudi njegovo knjižnico, ki jo je Hieronim dobro poznal in je prek nje prišel v stik z njegovimi deli.

Quis ignorat et quod tantum in Scripturis divinis habuerit studii, ut etiam Hebraeam linguam, contra aetatis gentisque suae naturam edisceret: et exceptis Septuaginta interpretibus, alias quoque editiones in unum congregaret volumen: Aquilae scilicet Pontici proselyti, et Theodotionis Hebionei, et Symmachi ejusdem dogmatis, qui in Evangelium quoque κατὰ Ματθαῖον scripsit commentarios, de quo et suum dogma confirmare conatur. Praeterea quintam et sextam et septimam editionem, quas etiam nos de *ejus bibliotheca* habemus, miro labore reperit, et cum caeteris editionibus comparavit. (*De vir. ill.* 54)

Komu je neznano še, da se je s tolikšno vnemo posvečal božanskemu Pismu, da se je v nasprotju z naravo svoje dobe in rodu naučil tudi hebrejskega jezika in da je razen sedemdesetih prevajalcev v eno knjigo zbral še druge izdaje, namreč ponskega prozelita Akvilo, ebionita Teodotiona in pripadnika iste ločine Simaha, ki je spisal še komentarje k evangeliju po Mateju, na podlagi katerega je poskušal potrditi svoj nauk? Razen tega je našel in z drugimi izdaji primerjal peto, šesto in sedmo izdajo,

ki jih imamo tudi mi iz njegove knjižnice.« (Prevod: Maver, »Hieronim. 'Znameniti možje (III)'«, 22.)

Hieronim v tem kratkem opisu Origena označi za »nesmrtnega genija«, ko opisuje njegovo poznavanje geometrije, aritmetike, glasbe, slovnic, retorike, filozofije ter »svetne literature«; vse to je Origen – v Hieronimovi interpretaciji – uporabljal, da bi sodobnike pridobil za vero v Kristusa.

Et quia indicem operum ejus in voluminibus epistolarum, quas ad Paulam scripsimus, in quadam epistola contra Varronis opera conferens posui, nunc omitto: illud de *immortali ejus ingenio* non tacens, quod dialecticam quoque et geometriam, et arithmetica, musicam, grammaticam et rhetoricam, omniumque philosophorum sectas ita didicit, ut studiosos quoque saecularium litterarum sectatores haberet, et interpretaretur eis quotidie, concursusque ad eum miri fierent: quos ille propterea recipiebat, ut *sub occasione saecularis litteraturae in fide Christi eos institueret*. (*De vir. ill.* 54)

In ker sem seznam njegovih del navedel v knjigah pisem, ki smo jih pisali Pavli, v nekem pismu, v katerem sem govoril proti varonovim delom, ga zdaj izpuščam. Pri tem pa o njegovem nesmrtnem umu ne bom zamolčal tega, da je tudi dialektiko, geometrijo, aritmetiko, glasbo, gramatiko in retoriko ter vse filozofske smeri poučeval tako, da je imel za študente celo učence posvetne književnosti in jim je vsak dan razlagal, pri čemer je bil naval k njemu izjemen. sprejemal jih je pa zato, da jih je ob posvetni književnosti poučeval v Kristusovi veri. (Prevod: Maver, »Hieronim. 'Znameniti možje (III)'«, 22–23.)

Origen je pri Hieronimu omenjen še enkrat, zgolj na kratko, ko opisuje njegova dela in povezavo z kapadokijskim škofom Aleksandrom (cf. *De vir. ill.* 62), vendar ne omenja ničesar, kar bi bilo za našo tematiko bistveno.

Velja pa omeniti tudi Hieronimovo *Pismo Pavli (Epistula XXXIII. ad Paulam)*, ki je sicer ohranjeno le v fragmentih, vendar pomeni prav tako pomemben vir za Hieronimovo percepcijo Origena kot učenjaka in pisca. Hieronim primerja antičnega pisma Marka Terencija Varona, ki je napisal *innumerabiles libros*, z Origenom, ki pa je presegel vse dotedanje grške in rimske pisce. *Quis enim unquam tanta legere potuit, quanta ipse conscripsit?* (*Ep.* 33.4) Ta izjemna plodovitost pa Origenu po Hieronimovem mnenju ni prinesla zunanjega uspeha, saj ga je pregnal aleksandrijski škof, rimski imperij ga je obsodil ipd.; vse zato, ker niso prenesli njegovega slovesa in znanja; kajti ko je odprl usta, so se vsi ostali zdeli neumni: *et illo dicente omnes muti putabantur* (*Ep.* 33.4). Hieronim v Origenu vidi izjemno plodovitega krščanskega pisca, ki presega vse antične klasične avtorje. Poda pa tudi razlago njegovega nadimka

Adamantius, ki si ga je prislužil z neutrudnim preučevanjem Svetega pisma: *Qui tanto studio in sanctarum Scripturam labore sudavit, ut iuste Admantii nomen acceperit.* (Ep. 33.3)

ORIGENOVA TEOLOGIJA KNJIGE: τὰ ἄγια μίαν τυγχάνειν βίβλον, τὰ δὲ ἐναντίως ἔχοντα πολλάς

K osvetlitvi Origenovega osebnega odnosa do knjige pa nam lahko odločilno pomaga tudi nekaj drobcev iz njegovih lastnih del, ko govori o knjigi, pisanju, zapisanem znanju ipd. Origenov komentar k Janezovemu evangeliju (*Commentarii in evangelium Joannis*) je morda najlepša ilustracija njegovega odnosa do knjig. Najprej v kratki četrti knjigi komentarja spregovori o preprostosti svetopisemskega jezika, ki sicer nagovarja tudi izobražene Grke in Rimljane (*In Joannem* 4.2), vendar moč Svetega pisma ni v človeški modrosti oz. dovršenem jeziku (κάλλος καὶ περιβολὴν φράσεως ὡς τὰ παρ' Ἑλλησι θαυμαζόμενα εἶχεν ἢ γραφή; 4.2), temveč v izkazovanju Božje moči (1 Kor 2,4). Origen mora svoj komentar Janezovega evangelija nujno umestiti tudi v ta odnos do grške literature, a kljub temu poudari novost in izjemnost Božje besede.²¹

V naslednji, peti knjigi poda izvirno teološko pojmovanje Svetega pisma, ki je, po njegovem, v bistvu ena sama knjiga, čeprav sestavljena iz več knjig. Origen na podlagi svetopisemskega navedka iz knjige Pridigarja – »Moj sin! Pisanju mnogih knjig ni konca, veliko učenja utruja telo.«²² (Prd 12,12) – razvije svojo misel o (ne)potrebnosti pisanja in posedovanja knjig. V uvodu skuša s pomočjo navedka utemeljiti, zakaj ni dobro pripravljati mnogo knjig (τὸ πολλά ποιεῖν βιβλία; *In Joannem* 5.1), saj je to nevarnost, ki grozi teološkim piscem. Obenem doda, da je on sam »odkrito prekršil ta napotek, naj se varujemo izdelovanja mnogih knjig« (5.1). Nadalje razlaga ta Salomonov izrek kot naročilo, naj si ne pridobivamo (κεκτηῖσθαι) ali »skupaj zlagamo« (συντάξαι) mnogo knjig (5.2), saj tudi nihče izmed svetnikov ni pripravljaval velikega števila knjig ali prek njih izražal svojega prepričanja. Origen se zaveda, da v tem dobessednem smislu sam ravna nasprotno, saj mu njegovi kritiki očitajo, da je celo Mojzes napisal le pet knjig. V spomin priključuje tudi apostola Pavla in Petra, ki sta prav tako napisala le malo kratkih pisem (5.3)²³

Nato sledi Origenovo nadaljnje samoobtoževanje, češ, da ni pokoren Bogu. Navede mesto iz *Knjige pregovorov*, ki ga vzporedi s prej navedenim:

21 Blanc, *Origène*, 34.

22 Origen sicer uporabi rahlo predelano besedilo iz LXX, ki še bolj nazorno izrazi nasvet prav proti izdelovanju oz. produciranju mnogih knjig: Υἱέ μου, φύλαξαι τοῦ ποιῆσαι βιβλία πολλά· οὐκ ἔστι περασμός καὶ μελέτη πολλή κόπωςις σαρκός.

23 Zanimivo je, da ta odlomek povzame kasneje prav Evzebij v svoji 6. knjigi *HE*, ko govori o Origenovem ukvarjanju s Svetim pismom (*HE* 6.25.7-10.), vendar pa ne omeni Origenovega odnosa do knjige kot take, čemur se Origen sam posveča v komentarju k Janezovemu evangeliju.

»Kjer je veliko besed, ne manjka greha, kdor je dojemljiv, pa brzda svoje ustnice.« (5.4; Prg 10,19). Zdi se že, da se bo Origen moral na podlagi svetopisemskega nauka povsem odpovedati sestavljanju knjig, vendar gre na tej točki njegova interpretacija še globlje. Z izjemnih poznavanjem Svetega pisma, preko kanonične eksegetske metode (cf. 1 Kr 4,32; Prg 1,24, Apd 20,7–9), Origen pokaže, da ne greši tisti, katerega mnoge besede so svete in odrešilne (ἄγία τις καὶ σωτήρια λέγει πολλά). To zavedanje Origen aplicira tudi na mnogoterost knjig. Vzpostavi analogijo s Kristusom, Božjo Besedo, ki je eno, a sestavljen iz več besed/misli (λόγος γὰρ εἰς συνεστῶς ἐκ πλείονων θεωρημάτων, ὧν ἕκαστον θεωρημα μέρος ἐστὶ τοῦ ὅλου λόγου; 5.5). Pravi, da tisti, ki govori besede resnice, vedno govori v bistvu eno samo besedo, v nasprotju s tistimi, ki govorijo zoper/ne-resnico, in to pomeni, da govorijo mnogo besed. Mnogo govorjenja, besed oz. knjig se torej presoja po naravi, ne po numerični vrednosti. To spoznanje aplicira zopet nazaj na Sveto pismo, ko pravi, da so vse biblične knjige v resnici ena sama knjiga. Priča za to je starozavezni govor o Kristusu, o katerem govorijo vse knjige: κατασκευάσας ὅτι περὶ Χριστοῦ καθ' ἡμᾶς οὐκ ἐν ἐνὶ γέγραπται βιβλίῳ, κοινότερον ἡμῶν τὰ βιβλία' νοούντων (5.6). Nato Origen pokaže, kako je že od Peteroknjižja naprej v starozavezni knjigah omenjen in napovedan Kristus, npr. »V zvitku knjige je pisano o meni« (Ps 40,8); »In v desnici njega, ki je sedel na prestolu, sem videl knjigo, popisano znotraj in zunaj in zapečateno s sedmimi pečati.« (Raz 5,1) ... Ena knjiga, po Origenovo, simbolizira resnico in Sveto pismo – cf. »knjiga življenja« (Dan 7,10) –, mnogo knjig pa predstavlja nasprotno, druge, zmotne nauke: τὰ ἅγια μίαν τυγχάνειν βίβλον, τὰ δὲ ἐναντίως ἔχοντα πολλάς (5.6) Origen zanimivo interpretira tudi preroka Izaija, da samo Kristus odpira pravo razumevanje knjige življenja. Enako velja tudi za druge spise in knjige; le Kristus, pravi Logos, omogoča resnično razumevanje (5.7).

Na podlagi te biblične eksegeze in interpretacije Origen diskurz zopet obrne k lastni produkciji knjig. Postavljena pojmovna distinkcija med *eno knjigo*, resnico, skladno z krščanskim razodetjem v Svetem pismu in *več knjigami*, ki predstavljajo zmotne nauke, Origena privede do zavedanja, da ni toliko pomembna kvantiteta napisanega, temveč, kakšen učinek povzroči s svojim pisanjem in v kakšni meri vodi k resnici (5.8). Ošvrkne tudi krivoverce, nasprotnike resnične Kristusove Cerkvenjegovih dni, ki naj bi preko mnogih izdaj knjig svetopisemskih komentarjev skušala ljudi voditi k višji modrosti. Zato Origen svojo nalogo vidi v tem, da ne ostane tiho, temveč da predstavlja odrešilen in resničen krščanski nauk. V tej zavezanosti iskanju Resnice Origen tudi vidi argument za svoje lastno branje in pisanje: Ταῦτα δὲ φημι κατὰ τὸ φαινόμενόν μοι ἀπολογούμενος περὶ τῶν δυναμένων λέγειν καὶ γράφειν (5.8).

CODEX MONACENSIS GRAECUS 314: DOPOLNJEN POGLED NA ODNOS MED KRŠČANSTVOM IN POGANSKO GRŠKO KULTURO

Do sedaj znanim biografskim virom o Origenu lahko od leta 2012 prištejemo tudi njegove pridige k psalmom, ki jih je Marina M. Pradel odkrila v Bavarski državni knjižnici. Pridige kažejo Origena v novi luči in dopolnjujejo obstoječe vedenje o njegovem življenju, predvsem pa o njegovem teološkem delu. Odkritje vodijo predvsem k drugačnemu pogledu na njegovo eksegetsko metodo. Pridige so iz kasnejšega obdobja Origenovega življenja (morda gre celo za njegovo zadnje delo), kar pomeni, da izražajo njegovo zrelo misel.²⁴ Tu je Origenova eksegeza zelo teološko zaznamovana, kar pomeni odmik od začetne bolj filozofske eksegeze, ki je izhajala iz aleksandrinske oz. Filonove metode interpretacije bibličnih besedil. Vendar se tudi v teh besedilih jasno kaže Origenova temeljita filozofska, gramatična in retorična izobrazbe; dihotomična razpetost ostaja. V *Prvi pridigi k psalmu 77* vzporeja grške filozofe, učitelje in študente s tistimi, ki se posvečajo študiju Svetega pisma; oboji se soočajo s »problemi«:

Φθέγξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς (Ps 77,2b) ὡσπερ παρὰ τοῖς φιλοσοφοῦσι τὰ Ἑλλήνων ἔστι τινὰ προβλήματα, ἃ προτιθέασι τοῖς μέλλουσι μελετᾶν, ἵνα ἀναπολῶσιν ἐκεῖνοι, ἢ οἱ διδάσκοντες ἢ οἱ πείραν λαμβάνοντες τῶν ἐπιδεικνυμένων ἐκεῖνα τὰ μαθήματα, οὕτως ἔστι τινὰ καὶ τῆς γραφῆς προβλήματα. (*H77Ps* I,6 [f. 225r]²⁵)

Dal bom žuboreti skrivnosti iz davnine (Ps 77,2b)²⁶ Kakor so pri grških filozofih navzoče nekatere skrivnosti, ki so postavljene pred preučevalce, da jih nekateri preiskujejo kot učitelji ali tisti, ki poskušajo zajeti nekatera navedena znanja, tako je s skrivnostmi Svetega pisma.

Obstajajo torej določene zagonetnosti, skrivnosti, τὰ προβλήματα, ki so navzoče tako v besedilih grških filozofov kot v svetopisemski literaturi. Pomenljivo je, da Origen na ta način razlaga prav psalm 77, ki v začetku spregovori o alegoriji, s katero si mora celo svetopisemski avtor pomagati za izražanje najglobljih resničnosti: ἀνοιξ ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου φθέγξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς (Ps 77,2). Septuaginta na tem mestu izvirno hebrejsko besedo מַשָּׁל (māšāl), ki pomeni pregovor oz. priliko, prispodobo, prevede s pojmom παραβολή, ki postane kasneje fundamentalni pojem aleksandrinske, Origenove eksegeze. Navedeni odlomek njegove razlage tako

24 Perrone, »Doctrinal Traditions and Cultural Heritage«, 191.

25 Grško besedilo je vzeto iz *editio princeps* kritične izdaje kodeksa: Perrone, *Die Neuen Psalmenhomilien*.

26 Grško besedilo je vzeto iz slovenskega prevoda Jeruzalemske biblije (JP).

postane še dodaten pokazatelj, kako koherentno je bilo njegovo klasično znanje povezano z razlaganjem Svetega pisma.

To še nadgrajuje drugi odlomek iz Origenove eksegeze. V *Prvi pridigi k psalmu 74* najdemo izjemen pasus, ki ga L. Perrone označi celo za Origenovo *carte d'identité*.²⁷ V njej dokončno izrazi to temeljno dihotomijo, ki ga je spremljala od mladostnih začetkov vzgoje in študija ter je dobila v tem komentarju izjemen ustvarjalen izraz:

Ἐγὼ δὲ ἀπαγγελῶ εἰς τὸν αἰῶνα, ψαλῶ τῷ θεῷ Ἰακώβ (Ps 74,10) ὁ διδάσκαλος καὶ κύριος ἡμῶν τοσαῦτα ἔχει μαθήματα ὡς ἀπαγγέλει γραμματικὸς καὶ οὐκ ἔχει τί διδάξει οὐδὲ ὡς φιλόσοφος ἀπαγγέλει παραδιδούς καὶ οὐκέτι ἔχει καινότερόν τι εἶπη, ἀλλὰ τοσαῦτά ἐστι τὰ μαθήματα τοῦ Χριστοῦ ὥστε αὐτὸν ἀπαγγελεῖν εἰς ὅλον τὸν αἰῶνα. (H74Ps [f. 161v])

*Jaz pa bom vedno oznanjal, prepeval bom Jakobovemu Bogu (Ps 74,10). Naš Učitelj in Gospod poseduje toliko znanja, da lahko oznanja – ne le deset let, kolikor uči *grammatikos* (učitelj) in po tem nima nič več učiti, niti kot filozof, ki potem, ko je predal (svoje učenje), nima povedati nič novega – temveč Kristusovo znanje je tolikšno, da lahko oznanja vse veke.*

SKLEP

Izhodišča teza o tem, da v odnosu do knjig in knjižnic razkriva Origenov odnos do poganske grške kulture in krščanstva,²⁸ sloni na interpretaciji pasusa, v katerem je govor o prodaji Origenove knjižnice (*HE* 6.3.9.). P. Nautin v svoji temeljni študiji sicer ta dogodek označi kot »une authentique conversion«,²⁹ kar povzame tudi A. Jakab,³⁰ vendar H. Crouzel ponudi nekoliko drugačno razlago: »Prodaja knjižnice pomeni popolno zavrnitev svetnega študija. Vendar pa je kaj hitro ugotovil, da ima svetna znanost veliko vrednost za razlago Svetega pisma in za misijonarsko delo in se je zato k temu, kar je namenil zavreči, kmalu vrnil.«³¹ V tem prispevku smo skušali s iz filološke, bibliotekarske, zgodovinske, filozofske in teološke perspektive prikazati Origenov osebni odnos do knjige in knjižnice kot skupka knjižnih del. Origen je bil večplastna osebnost, človek številnih zanimanj, ki pa ga določuje predvsem en *telos*: duhovno in znanstveno (teološko-eksegetsko)

²⁷ Perrone, »Origenes rediuius«, 79.

²⁸ Za poglobitev tematike in podoben kompleksen, a do določene mere komplementaren odnos med tema entitetama cf. Bazilij Veliki, *Govor mladeničem o prvi rabi grške literature*. (Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ Ἑλληνικῶν ἀφειλοῖτο λόγων). v: Bazilij, *Letters. On Greek Literature*, 1934.

²⁹ Nautin, *Origène: Sa vie et son œuvre*, 417.

³⁰ Jakab, *Ecclesia alexandrina*, 157.

³¹ Crouzel, *Origène*, 8.

prizadevanje za temeljit študij in razlago Svetega pisma.

V začetnem navdušenju, podobnem spreobrnjenju, zamenja antične avtorje za Božjo besedo: zavrne klasično literaturo in začne preučevati ter prevajati izvirna besedila Svetega pisma. Kasneje se razvije v drugačno smer in vse življenje zbira vsakovrstno literaturo za knjižnico v Cezareji. Verjetno pa je res, da ga je ravno mladostna radikalnost pognala k znanstvenemu študiju Svetega pisma in tudi k osnovanju knjižnice. S tem ko sprejme poučevanje krščanske vere, Origen dejansko dobi nov zalet tudi pri svojem znanstvenem in pedagoškem delu. Krščanstvo je torej odločilen stimulans njegovega znanstvenega razvoja in tudi knjižnične vneme, ki ostaja v kontinuiteti s prejeto klasično izobrazbo in predvsem nadgrajuje λόγων ἀρχαίων συγγράμματα. Morda bi lahko celo rekli, da je Origen sčasoma spremenil semantično polje Evzebijevega izraza: na koncu lahko *spisi besed starih* pomenijo tudi dela starih svetopisemskih pisateljev, ki jim je Origen posvetil vse življenje.

Plotin, čigar življenje je popisal učenec Porfirij, je bil prav tako učenec Amonija Sakasa v Aleksandriji; v grobem ga lahko vzporejamo z Origenom, saj sprva svojih naukov sploh ni hotel zapisati.³² To je bilo znamenje ezoterizma, mistične odmaknjenosti in prepričanja, da najgloblji uvidi v skrivnost niso ubesedljivi in jih ni mogoče materializirati. Popolna transkripcija neizrekljivega v sfero doumljivega in oprijemljivega ni nikoli mogoča, zato so nekatere filozofske šole v celoti zavračale pisno posredovanje naukov. Živ odnos med učencem in učiteljem (cf. Sokrata!) je edini pravi posrednik spoznanja.

Origen kot eden izmed prvih zgodnjekrščanskih mislecev lucidno uvidi, da krščanska novost utelešenega Boga, ki postane del snovnega sveta, radikalno preobraža vso stvarnost, tudi odnos do zapisanega znanja, do ubesedenja in zapisa v knjižni obliki. Kristus, Beseda sama, postavi most med transcendentnim, neizrekljivim, ter človeškim, materialnim. Oče izgovarja svojo Besedo tako, da jo ljudje lahko razumejo. Uteležena Božja beseda na poseben način zaživi v besedilu Svetega pisma, ki ga lahko označimo za ubesedenje utelešenja. Sveto pismo je torej še en korak v nizu Božje *kenosis* k človeku z namenom, da bi ga privedel v tesen odnos s seboj. Besedilo torej ni več le nekaj omejenega, kar ne more prenašati življenja, resnice in spoznanja. Črke, zbrane v besede; besede, nanizane v knjigah; knjige, zbrane v knjižnicah; vse to se v poslušnosti Božji besedi preobraža v medij odrešilnega sporočila. Ponižanje Boga omogoči pravo vrednost tudi človeški besedi; v tem je odločilni prispevek krščanskih mislecev razumevanju knjig in knjižnic. »Črka« ne ostane le del besede, osnovni gradnik vsake knjige oz. najmanjša celica knjižnice, temveč oživljena z Duhom postane prenašalka presežnega Božjega življenja in bližine.

32 Grafton, *Christianity and the Transformation of the Book*, 31.

BIBLIOGRAFIJA

Primarni viri

– Bazilij Veliki

Letters, Volume IV: Letters 249–368. On Greek Literature. Prevod Roy J. Deferrari, M. R. P. McGuire. Loeb Classical Library 270. Cambridge: Harvard University Press, 1934.

– Evzebij

Crkvena povijest. Prevod, uvod in opombe Marijan Mandac. Split: Služba Božja, 2004.
Lake, Kirsopp, izd., *Eusebius: The Ecclesiastical History.* Loeb Classical Library 153.
London: William Heinemann; New York: G. P. Putnam's Sons, 1926.

– Hieronim

De viris illustribus. PL 23, s. 602–720.
Epistula XXXIII. ad Paulam. PL 22, s. 446–448.

– Origen

Blanc, C., izd. *Origène: Commentaire sur Jean, Livres I–V.* Sch 120. Paris: Éditions du Cerf, 1966.

Adress to Origen. Translations of Christian Literature, Series I. Greek texts. Prevod W. Metcalfe. 2. izd. London; New York: The Macmillan Company, 1920.

Oratio proshonetica ac panegyrica in Origenem. (Zahvalni govor). PG 10, s. 1049–1104.

Crouzel, Henry, izd. *Grégoire le Thaumaturge: Remerciements à Origène et Lettre d'Origène à Grégoire.* Sch 148. Paris: Éditions du Cerf, 1969.

Epistola ad Gregorium. PG 11, s. 87–92.

Perrone, Lorenzo, izd. *Die Neuen Psalmenhomilien: Eine Kritische Edition Des Codex Monacensis Graecus 314.* Origenes Werke 12. GCS 19. Berlin: De Gruyter, 2015.

Sekundarna literatura

Andrew J. Carriker. *The Library of Eusebius of Caesarea.* Supplements to Vigiliae Christianae. Vol. 67. Leiden in Boston: Brill, 2003.

Blum, Rudolf. *Kallimachos: The Alexandrian Library and the Origins of Bibliography.* Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1991.

Chadwick, Henry in Oulton, J. E. L., ur. *Alexandrian Christianity: Selected Translations of Clement and Origen.* Library of Christian Classics. Canterbury: SCM Press, 1954.
Reprint Louisville: Westminster John Knox Press, 2006.

Collins, Nina L. *The Library in Alexandria and the Bible in Greek.* Supplements to Vetus Testamentum. Vol. LXXXII. Leiden in Boston; Köln: Brill, 2000.

Crouzel, Henri. *Origène.* Paris: Lethielleux, 1985.

Fairweather, William. *Origen and Greek Patristical Theology.* New York: Charles Scribner's Sons, 1901.

Grafton, Anthony in Megan Williams. *Christianity and the Transformation of the Book. Origen, Eusebius and the Library of Caesarea.* Cambridge; London: Harvard University Press, 2008.

Heine, Ronald E. *Origen: Scholarship in the Service of the Church.* Oxford: University Press, 2010.

- Jakab, Attila. *Ecclesia alexandrina: évolution sociale et institutionnelle du christianisme alexandrin, IIe et IIIe siècles*. Bern: Peter Lang, 2001.
- Knauber, Adolf. »Das Anliegen der Schule des Origenes zu Cäsarea.« *Münchener Theologische Zeitschrift* 19 (1968): 182–203.
- MacLeod, Roy, ur. *The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World*. London in New York: I. B. Tauris, 2000. Reprint 2010.
- Perrone, Lorenzo. »Rediscovering Origen Today: First Impressions of the New Collection of Homilies on the Psalms in the Codex Monacensis Graecus 314.« *Studia Patristica* LVI (2011): 103–122.
- Perrone, Lorenzo. »Riscoprire Origene oggi: prime impressioni sulla raccolta di omelie sui salmi nel Codex Monacensis Graecus 314.« *Adamantius* 18 (2012): 41–58.
- Perrone, Lorenzo. »Origenes alt und neu: die Psalmenhomilien in der neuentdeckten Münchner Handschrift.« *Zeitschrift für antikes Christentum* 17 (2013): 193–214.
- Perrone, Lorenzo. »Origenes rediuius : la découverte des Homéliees sur les Psaumes dans le Cod. Gr. 314 de Munich.« *Revue d'études augustiniennes et patristiques* 59 (2013): 55–93.
- Perrone, Lorenzo. »'La mia gloria è la mia lingua': per un ritratto dell'autore delle Omelie sui Salmi nel Codice Monacense Greco 314.« *Adamantius* 20 (2014): 177–193.
- Perrone, Lorenzo. »Doctrinal Traditions and Cultural Heritage in the newly Discovered Homilies of Origen on the Psalms (Cod.Mon.Graec. 314).« *Phasis* 18 (2015): 191–212.
- Quasten, Johannes. *Patrologia: fino al Concilio di Nicea*. Vol. 1. Prevod Nello Beghin. Utrecht: Spectrum Publis *HERs*: 1980. Reprint Genova: Marietti, 2000.
- Rankin, David Ivan. *From Clement do Origen: The Social and Historial Context of the Church Fathers*. Hampshire: Ashgate, 2006.
- Snyder, H. Gregory. *Teachers and Texts in the Ancient World*. London ; New York: Routledge, 2000.
- Trigg, Joseph W. *Origen*. London in New York: Routledge, 1998.
- Van den Hoek, Annewies. »The 'Catechetical' School of Early Christian Alexandria and Its Philonic Heritage.« *Harvard Theological Review* 90.1 (1997): 59–87.

ORIGEN'S ΛΟΓΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ FROM ALEXANDRIA TO CAESAREA: HELLENITY AND CHRISTIANITY IN RELATION TO WRITTEN KNOWLEDGE

Summary

In the context of books and libraries, Origen's life story (Alexandria, c. 185–Tyre, c. 253) tells us about the deep connection between man and book, about the unquenchable desire for knowledge, and about the beginnings of the confrontation between Christianity and ancient Greek culture. Although divided between Alexandria and Caesarea, between Greek education and literature on one side and Christianity with the Holy Scriptures on the other, Origen knew how to get the best out of both cultures.

Focusing on his attitudes to books and libraries and to written ancient and Christian knowledge, this analysis of accessible biographical sources on Origen – *Historia Ecclesiastica* (HE) by Eusebius of Caesarea (the whole Book 6), *Panegyric* by Gregory Thaumaturgus, and Hieronymus' works *De Viris Illustribus* (54; 62) and *Epistula* 33 – reveals a less known side of this remarkable ancient scholar. The study includes a recent discovery in the field of Origenistic studies: the 2012 discovery of twenty-nine sermons written by Origen on the Psalms, in the *Codex Monacensis Graecus* 314 from Bayerische Staatsbibliothek (BSB, Munich).

Research into the semantics of written knowledge in Book 6 of Eusebius' *Historia Ecclesiastica* yields the key terms for a better understanding of Origen's perception of books: βιβλος, βιβλίον, βιβλιοθήκη, γραφή, συγγραφή, γράμμα etc. Particular attention is given to the concept of σύγγραμμα, used by Eusebius to describe the first crucial event of Origen's life – giving away his private library of ancient literature: λόγων ἀρχαίων συγγράμματα (HE 6.3.9). However, the distinction between Greek and Christian education lost its significance for Origen shortly afterwards, and he continued teaching Greek rhetoric. But he became more and more interested in the study of the Holy Bible.

After his dispute with Bishop Demetrius, Origen moved to Caesarea, where he found a small ecclesiastical library. He managed to expand it in such a way that it soon grew into the biggest and most important library in the ancient Christian world. During this period, Origen also had a debate with his student Gregory Thaumaturgus, who tried to strengthen the connection between his own Greek education and his knowledge of the Holy Scriptures. An image of Origen is similarly discovered in the works of Hieronymus, who likewise dedicated his life to the Scriptures.

In his commentary on the Gospel of John, Origen lays out an original biblical and theological reflection about the theology of a book. As a criterion and justification for reading and writing books, he sets the principle of serving the Truth. For this reason he introduces two terms: *one book*, which is a term for different books about one single Truth (for example the Holy Bible), and the term *many books*, which signifies the deviation of not seeking or serving one single truth. At the end, he supports the distinction between the two terms with a Christological argument: all books in the Bible are about Jesus Christ, therefore the Holy Bible is a single book explicating a single Truth.

The article also presents the key contributions of Origen's newly discovered sermons on the Psalms, which were discovered in 2012 as part of the *Codex Monacensis Graecus* 314. They belong among his latest works and thus reveal Origen's mature understanding and knowledge of the relation between Christianity and ancient Greek culture. An expert on this discovery, L. Perrone, labelled the part *H74Ps [f. 161v]* as Origen's *carte d'identité*. In this part Origen compares Christ, whose knowledge is inexhaustible, with ancient philosophers and grammarians, whose knowledge is limited. The discovery sheds new light on Origen's distinction between Greek literature and Christianity as it has been known to this day. At the end of his life, Origen subsumed his Greek knowledge in his service to Christianity and study of the Scriptures. We might claim that Origen spent his life transforming the initial semantic field of Eusebius' expression λόγων ἀρχαίων συγγράμματα, reapplying it to the works of ancient biblical writers, to whom he devoted all his life. The Christian written word is not something esoteric and distant; rather, it is throughinverbalisation in the Scriptures that the incarnation of Jesus Christ continues. This is why the Christian view on the written word, books, and libraries can be positive and stimulating.